

13. Комунікаційний процес бренду [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Брендінг-компанії Brand System. — Режим доступу : <http://brandsystem.biz/ru/kommunikatsii/kommunikatsionnyiy-protsess-brenda.html>.
14. UkrBrand 2012 – ТОП 100 українських брендів [Електронний ресурс] / Офіційний сайт агенції MPP Consulting. — Режим доступу : <http://www.mppconsulting.com.ua/ukrbrand/ukrbrand2012.pdf>.
15. Світовий рейтинг алкогольних брендів «The Millionaires Club» 2013 ТОП 30 (за обсягами продажів горілки) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт міжнародної компанії Drinks International. — Режим доступу : http://www.drinksint.com/files/Supplements/2012/The_Millionaires_Club_2012.pdf.
16. Продукція та дистрибуція торгової марки «Хортиця» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ТМ «Хортиця». — Режим доступу : <http://www.khortytsa.com>.
17. Інформація покупцям про власні торговельні марки мережі магазинів сімейної покупки «Фуршет» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт мережі магазинів Фуршет. — Режим доступу : http://furshet.ua/buyers/own_products/furshet.
18. Інформація про власні торговельні марки мережі супермаркетів «Сільпо» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт мережі супермаркетів Сільпо. — Режим доступу : <http://silpo.ua/ua/about/premia>.
19. Загальна інформація про кондитерську корпорацію Roshen [Електронний ресурс] / Офіційний сайт кондитерської корпорації Roshen. — Режим доступу : <http://roshen.com/ua/about/general>.

УДК: 331.4

АНАЛІЗ УМОВ ПРАЦІ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМИ ЇХ ПОКРАЩЕННЯ

Крулько Є.Л., аспірант

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті розглянуто вплив умов праці на здоров'я та працездатність працівників, проаналізовано рівень зайнятості у несприятливих умовах працівників сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області. Запропоновано шляхи поліпшення умов праці на агропідприємствах.

Ключові слова: умови праці, працездатність, виробничий травматизм, компенсаційні витрати

Крулько Е.Л. АНАЛИЗ УСЛОВИЙ ТРУДА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ УЛУЧШЕНИЯ / Днепропетровская государственная финансовая академия, Украина

В статье рассмотрено влияние условий труда на здоровье и работоспособность работников, проанализирован уровень занятости в неблагоприятных условиях работников сельскохозяйственных предприятий Днепропетровской области. Предложены пути улучшения условий труда на агропредприятиях.

Ключевые слова: условия труда, работоспособность, производственный травматизм, компенсационные расходы

Krulko E.L. ANALYSIS OF LABOUR CONDITIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES IN DNIPROPETROVSK REGION AND DIRECTIONS OF THEIR IMPROVEMENT / Dnipropetrovsk State Financial academy, Ukraine

The article considers the impact of working conditions on the health and performance of employees, analyzed the level of employment in adverse conditions the workers of agrarian enterprises in Dnepropetrovsk region. Ways of improving working conditions in agribusiness are proposed.

Key words: labour conditions, productivity, occupational injuries, compensation costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та суспільства є становлення гармонійних соціально-трудових відносин, які передбачають не тільки формальне підписання угод, а й дійсне впровадження означених норм і стандартів у сфері праці.

Проблема поліпшення умов праці є однією з ключових у соціально-трудових відносинах, зокрема в галузі сільського господарства. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, робота

машин і механізмів, засоби колективного та індивідуального захисту, санітарно-побутове забезпечення - важливі чинники, які істотно впливають на стан здоров'я, працездатність, мотивацію до трудової діяльності, а отже, – на економічну ефективність виробництва аграрної сфери.

Кількість нещасних випадків та травмування на виробництві через незадовільні умови праці, технічного стану виробничих об'єктів та засобів виробництва привертають все більше уваги до цієї проблеми. Прагнення власників сільськогосподарських підприємств будь-якою ціною зменшити витрати на виробництво, виражені в експлуатації фізично і морально зношених машин та устаткування, низькому рівні організації трудового процесу, призводять до загрози здоров'ю й життю працівників. Так, проблема набуває глобального значення, оскільки погіршення здоров'я працюючих поглиблюватиме негативні економічні й демографічні процеси.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні аспекти проблем, пов'язаних з умовами праці, висвітлені у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких значний інтерес становлять наукові праці О. Амоші [1], який досліджував умови праці в аспекті ефективності виробництва, Д. Богині [2], О. Бугуцького та П. Саблука [3], які у своїх працях розглядали умови праці у зв'язку з мотивацією та оплатою праці персоналу, В. Дієсперова [4], М. Долішнього, М. Маліка, К. Якуби, В. Бондара [5], які досліджували різні аспекти сільськогосподарської праці, у тому числі умови праці та їх вплив на рівень продуктивності праці, О. Шкільова [6], який досліджував умови аграрної праці та їх вплив на соціальний розвиток села.

Стан та напрями удосконалення охорони праці в промисловому та сільськогосподарському виробництві висвітлені у працях О. Олійник [7, 8], С. Поторочина, О. Захарової [9], які проводили дослідження ризиків у соціально-трудовах відносинах, стану охорони праці в розрізі кількості нещасних випадків на виробництві за причинами, О. Леонова, В. Севрикова [10], які проводили аналіз травматизму та запропонували шляхи зниження кількості нещасних випадків, Ю. Кундієва, А. Нагорної, Л. Добровольського [11], які вивчали проблеми виробничого травматизму в глобальному вимірі та стан в Україні, та інших.

У сучасних умовах господарювання окремі теоретичні та практичні аспекти проблеми умов праці в аграрних підприємствах потребують подальшого дослідження, зокрема шляхи зниження кількості персоналу, що працює у несприятливих умовах, скорочення кількості нещасних випадків на виробництві.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даного дослідження є аналіз умов праці в сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області та визначення напрямів їх поліпшення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Умови праці являють собою сукупність елементів виробничого середовища, які впливають на здоров'я та працездатність людини, задоволення працею, а тому і на його результативність.

Умови праці – це складне суспільне явище, яке формується в процесі праці під дією взаємопов'язаних техніко-організаційних факторів, природного середовища, психофізіологічних, санітарно-гігієнічних, естетичних елементів, що впливають на здоров'я людини, її працездатність, визначають ставлення до праці, задоволення нею чи, навпаки, непривабливість праці, відсутність мотивації до праці внаслідок низької її оплати тощо, соціально-психологічні чинники, що створюють відповідне позитивне або негативне середовище в трудовому процесі [6].

Сприятливі умови праці є важливим чинником основної мети виробництва – одержання прибутку, а також засобів її досягнення, а саме: підвищення ефективності виробництва, продуктивності праці, мотивації трудової й соціальної активності працівників сільськогосподарських підприємств.

До умов праці, що прямо впливають на ефективність виробництва, належать: санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, економічні, організаційні, соціально-психологічні. За даними офіційної статистики найповніше можна оцінити і проаналізувати психофізіологічні, санітарно-гігієнічні та економічні умови праці. Для дослідження всіх інших факторів умов праці необхідно проводити додаткові дослідження. У даній статті висвітлено аналіз основних показників, що характеризують сучасний стан умов праці на підприємствах сільського господарства Дніпропетровської області.

У сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області у 2011 році на робочих місцях, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, працювало 1,7 тис. осіб (5,5% до облікової кількості штатних працівників), з них під впливом (у % до загальної кількості працівників) підвищеного рівня шуму, інфразвуку, ультразвуку – 1,6%, підвищеного рівня вібрації – 0,9%, запиленості повітря робочої зони, що перевищує гранично допустимі норми концентрації – 1,5%, загазованості повітря робочої зони, що перевищує гранично допустимі норми концентрації – 1,6%, перевищення встановлених нормативів важкості праці – 1,4%, напруженості праці – 0,9% (рис. 1).

Рис. 1. Кількість працівників сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, які працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, у 2011 році
(Розроблено автором за даними Головного управління статистики Дніпропетровської області)

Аналіз динаміки частки працівників, які працюють в сільськогосподарських підприємствах в умовах дії шкідливих факторів, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (табл. 1), показав, що у 2011 році порівняно з 2005 роком цей показник збільшився на 0,4 пункту, а порівняно з попереднім періодом – на 1,5 пункту. Слід зазначити, що при перевищенні гранично допустимих кількостей шкідливих хімічних речовин з кожним роком працює дедалі більше працівників сільськогосподарських підприємств, так, у 2011 році порівняно з 2009 роком їх збільшилось на 0,4 пункту.

Показник важкості праці у 2011 році порівняно з 2005 роком збільшився на 0,7 пункту, порівняно з 2009 роком на 0,9 пункту. Підвищена важкість праці, спричинена фізичними навантаженнями на опорно-руховий апарат і функціональні системи організму, є одним із найважливіших показників умов праці, а їх негативний вплив на працівників може призвести не тільки до стійкого зниження працездатності, підвищення рівня захворюваності з тимчасовою втратою працездатності, а за певних умов може викликати раптове різке погіршення здоров'я, стати причиною травм. Робота в несприятливих умовах вимагає додаткових фізичних зусиль та підвищеного нервового навантаження. Тому для компенсації додаткових затрат енергії необхідне посилене харчування, більш тривалий відпочинок та інші пільги.

Таблиця 1 – Динаміка частки працівників сільськогосподарських підприємств, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам* (у % до облікової кількості штатних працівників)

	2005	2007	2009	2011	2011 р. до 2005 р., +/-
1	2	3	4	5	6
Кількість працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам,	5,1	4,2	4,0	5,5	0,4
з них працюють під впливом:	2,0	1,9	1,9	1,6	-0,4
- підвищеного рівня шуму, інфразвуку, ультразвуку					
- підвищеного рівня вібрації	0,7	0,4	0,5	0,9	0,2
- запиленості повітря робочої зони	1,3	1,3	1,4	1,5	0,2
- шкідливих хімічних речовин 1, 2 та 3-4 класу небезпеки	2,0	2,8	1,2	1,6	-0,4
- перевищення встановлених нормативів:	0,7	0,6	0,5	1,4	0,7
важкості праці					
напруженості праці	0,9	0,7	1,1	0,9	0

*Розроблено автором за даними Головного управління статистики Дніпропетровської області

На основі вищенаведеного можна констатувати, що зайняті в сільському господарстві працюють у далеких від оптимальних санітарно-гігієнічних і психофізіологічних умовах. Така ситуація негативно впливає на мотивацію до трудової діяльності, що також ускладнюється економічними і побутовими чинниками. Через погіршення фінансового стану в підприємствах аграрного сектора Дніпропетровської області майже не відбувається реконструкції та технічного переозброєння основних виробничих засобів, не впроваджуються нові технології, не здійснюється механізація та автоматизація виробничих процесів. Крім того, низький рівень оплати праці, часті випадки заборгованості та натуральної оплати породжують байдужість працівників до особистої ефективної діяльності та сільськогосподарського підприємства в цілому. Серед основних негативних явищ соціально-психологічного характеру в аграрній сфері слід зазначити такі: порушення трудової дисципліни, напружені стосунки з керівництвом, незацікавленість у результатах своєї праці, зневажливе ставлення до інтересів колективу, конфліктність, халатність, прогули, крадіжки тощо.

Умови праці найбільшою мірою впливають на рівень виробничого травматизму, який є вагомим соціально-економічним показником ефективності підприємства, адже він спричиняє не тільки моральні та соціальні, а й значні економічні збитки. Непрацездатність через виробничий травматизм призводить до економічних втрат обох сторін соціально-трудова відносин. Аналізуючи динаміку чисельності потерпілих від травматизму на підприємствах сільського господарства Дніпропетровської області, можемо сказати, що кількість таких випадків зменшується з року в рік, і це є позитивною тенденцією (рис. 2). Аграрні підприємства Дніпропетровської області, в основному великі та середні, намагаються покращити умови праці, закуповують нове, більш безпечне та продуктивне обладнання, техніку, модернізують або ремонтують ту, що є в наявності, тощо. Однак слід зауважити, що останніми роками обсяги виробництва сільськогосподарської продукції знизилися, а отже, зменшилися несприятливі виробничі фактори, скоротилася і чисельність найманих працівників у цій галузі. Тому дане питання привертає до себе увагу і потребує оптимального вирішення.

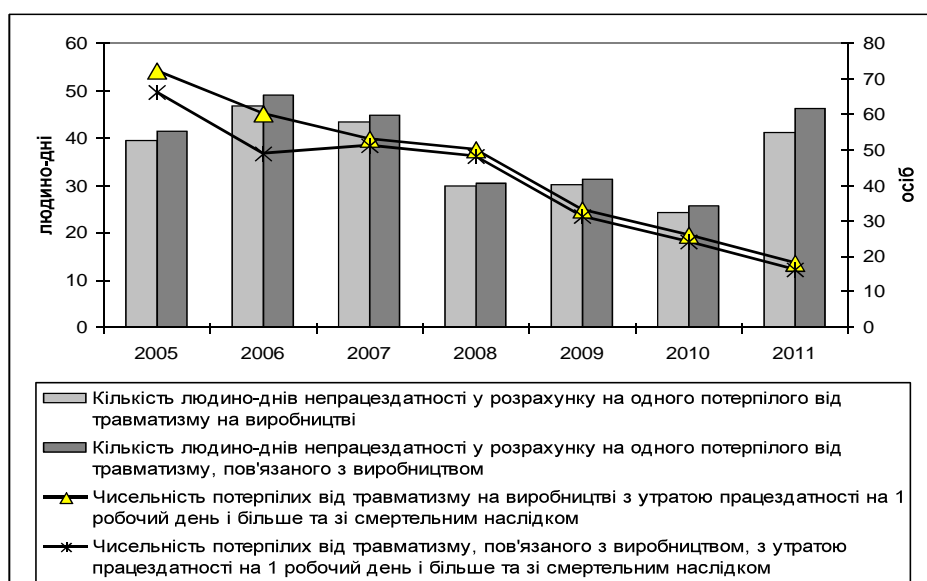

Рис. 2. Характеристики травматизму на підприємствах сільського господарства Дніпропетровської області

(Розроблено автором за даними Головного управління статистики Дніпропетровської області)

Незважаючи на позитивну динаміку чисельності потерпілих від травматизму, яка останніми роками знижується, кількість днів непрацездатності на одного потерпілого через травматизм на підприємствах сільського господарства Дніпропетровської області за 2011 рік зросла в середньому в 1,75 разу (рис. 1).

Чисельність загиблих унаслідок травматизму на виробництві (пов'язаного та непов'язаного з виробництвом) на підприємствах сільського господарства Дніпропетровської області в цілому не має сталої тенденції, наприклад, за 2011 рік це число знизилася майже вдвічі. За даними Головного управління статистики Дніпропетровської області основними причинами смерті зайнятих на виробництві є порушення вимог безпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів тощо. Можна вважати, що головною причиною загибелі людей на виробництві є поведінка персоналу, яку не завжди можливо передбачити або спрогнозувати. Однак вимоги безпеки праці найчастіше порушуються там, де процедури навчання безпечним прийомам праці або ознайомлення з технікою безпеки мають формальний характер.

Найчастіші випадки травматизму та нещасних випадків на сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області у 2005-2011 рр. відбувалися з причин порушення вимог безпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів, інші організаційні причини, порушення трудової та виробничої дисципліни, недоліки в навчанні безпечним прийомом праці та інші технічні причини (рис. 3).

Окрім зазначених, вагомими причинами нещасних випадків на виробництві також є порушення правил дорожнього руху, незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будинків, споруд, території, засобів виробництва та транспортних засобів, конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва тощо. Тобто нещасні випадки відбуваються не тільки через людський фактор, але й через умови праці, які має забезпечити роботодавець. Тому ставлення до безпеки праці необхідно змінювати обом сторонам соціально-трудових відносин з обов'язковим посиленням контролем з боку держави.

Витрати, пов'язані з нещасними випадками на виробництві, становлять значну суму для підприємств. Сюди відносять і затрати на ліквідацію наслідків нещасних випадків і аварій на виробництві, і компенсаційні витрати потерпілим. Ці суми зазвичай значно вищі, ніж ті, які можна було б вкласти в охорону та безпеку праці, тому необхідно змінити економічне мислення підприємців та роботодавців, щоби вирішити означену проблему.

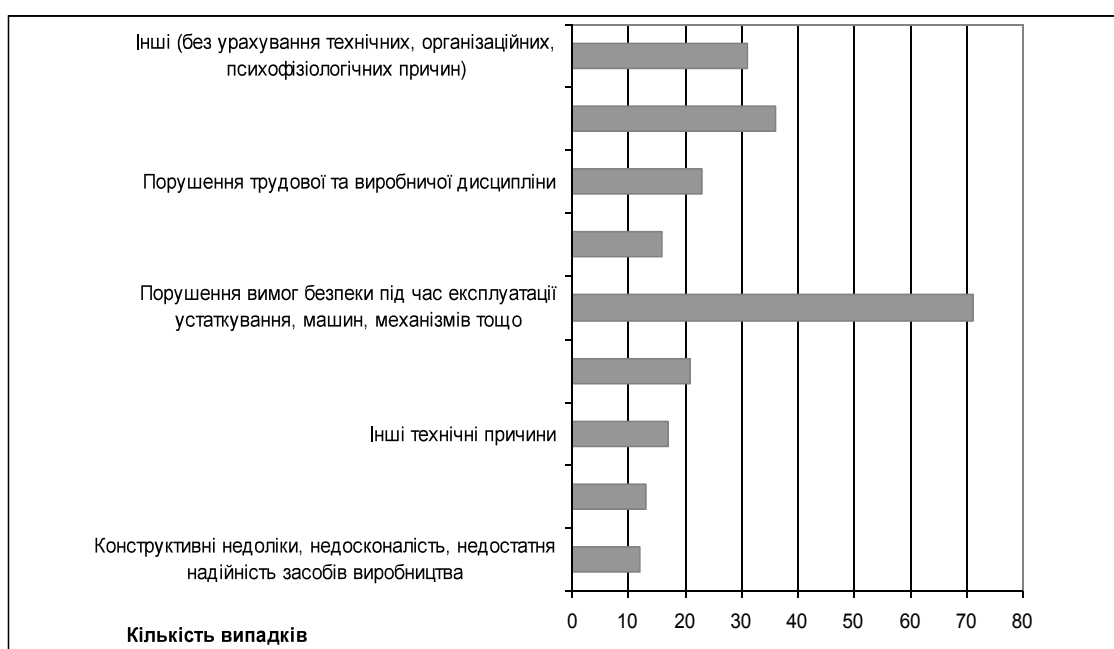

Рис. 3. Основні причини нещасних випадків у 2005-2011 рр.

(Розроблено автором за даними Головного управління статистики Дніпропетровської області)

Так, значну частину компенсаційних витрат роботодавців становлять витрати на пільги і компенсації працівникам за роботу в несприятливих умовах праці, найпоширенішими з яких є доплати до тарифної ставки або посадового окладу. Конкретні розміри доплат за умови праці визначаються на основі атестації робочих місць та оцінки фактичних умов зайнятості робітників на цих місцях. На підприємствах вони можуть становити від 4 до 24 % тарифної ставки (посадового окладу), а це помітне навантаження на фонд оплати праці, збільшення якого негативно впливає на рівень рентабельності підприємства. Основним видом пільг є також додаткові відпустки, безкоштовне одержання молока або інших рівноцінних продуктів. За останні роки кількість працівників, яким встановлені пільги і компенсації за роботу в несприятливих умовах, зменшилась і має тенденцію до зниження (рис. 4). Але, як говорилося раніше, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції значно скоротилися за останні роки, скоротилася і чисельність персоналу, зокрема, тих, хто працює в несприятливих умовах праці.

Однак майже 9% працівників сільського господарства у 2011 році отримували хоча б один із видів пільг та компенсацій (рис. 4). На нашу думку, це чимала кількість, яку необхідно знижувати, тим більше в час прогресивних технологій і гуманізації праці.

Для корінного поліпшення умов праці та охорони здоров'я працівників сільськогосподарського виробництва необхідно впровадити комплекс заходів, які позитивно впливатимуть на всі наведені вище фактори.

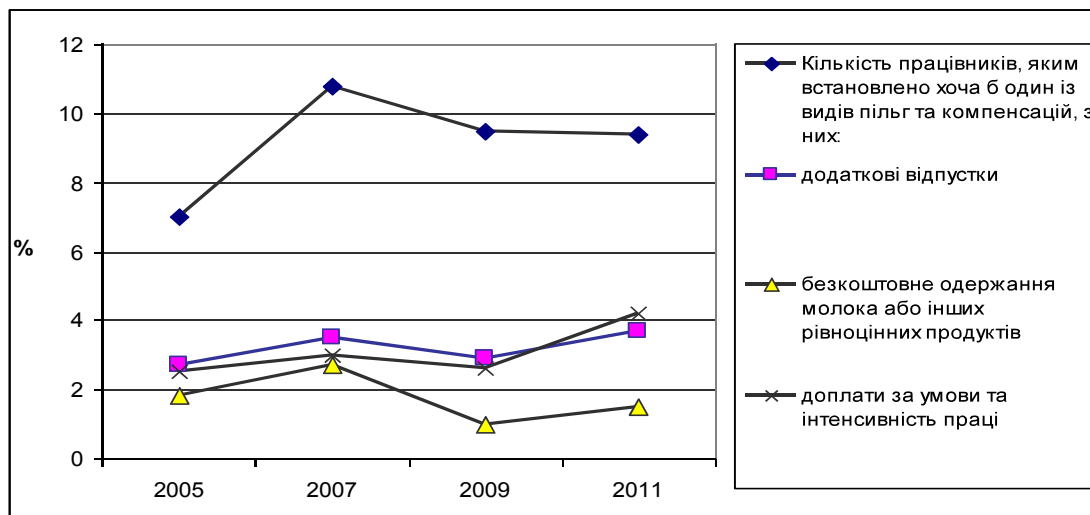

Рис. 4. Динаміка частки працівників сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, які користуються пільгами та компенсаціями за роботу в несприятливих умовах праці
(Розроблено автором за даними Головного управління статистики Дніпропетровської області)

Процес зміни треба починати з національного рівня – привести у відповідність з нормами Європейського Співтовариства чинні національні нормативно-правові акти у сфері охорони праці. Далі необхідно розвивати механізм соціального партнерства – укладати галузеві та регіональні угоди, у яких відображати законодавчі зміни та враховувати нові підвищені вимоги до охорони праці.

Перед розробкою відповідних заходів на кожному підприємстві обов'язково потрібно провести атестацію робочих місць та оцінку санітарно-побутових умов працівників. Ці заходи потрібно спрямовувати на підтвердження відповідності стану умов праці визначеним нормам і нормативам та на встановлення основних факторів і причин виникнення несприятливих умов на місцях. Після цього – оперативно визначити основні шляхи їх усунення.

Поліпшенню умов праці сільськогосподарських працівників сприятимуть: забезпечення оптимальної температури й освітлення, усунення джерел підвищеної запорошеності, загазованості повітря, шуму й вібрації, створення безпечних умов праці, забезпечення працівників відповідним спецвзуттям, спецодягом та іншими засобами індивідуального захисту. Зокрема, щоб поліпшити умови праці трактористів-машиністів, водіїв автомобілів, пропонуємо закуповувати технічні засоби, що відповідають сучасним вимогам обладнання робочих місць, створювати в ремонтних майстернях, гаражах, на машинних дворах необхідні умови для технічного обслуговування й ремонту машин, механізмів, налагодити відповідне водопостачання, освітлення, опалення, підтримувати необхідний температурний режим у ремонтних майстернях, гаражах, а також обладнати відповідні побутові приміщення: їдальні, душові, гардеробні, кімнати відпочинку [5].

Наступним етапом поліпшення умов праці є механізація всіх виробничих процесів та освоєння прогресивних технологій як напрями скорочення чисельності працівників, зайнятих ручною, важкою фізичною працею і на роботах із шкідливими умовами праці. Дієвим способом є впровадження механізмів пільгових кредитів для цілеспрямованого використання на оновлення основних виробничих фондів і поліпшення умов праці.

Необхідним є проведення роз'яснення законодавчих норм з охорони праці, посилення державного контролю за дотриманням вимог нормативних актів у сфері охорони праці, застосування штрафних санкцій до роботодавців, які порушують чинні норми і правила безпеки та гігієни праці.

Взагалі-то в Україні передбачені штрафи за порушення законодавства про охорону праці, за невиконання розпоряджень посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці. Проте вони настільки мізерні, що роботодавцям дешевше їх заплатити, ніж покращувати безпеку та умови праці. Для підвищення стимулюючої дії штрафів необхідно в декілька разів збільшити їхній розмір [7]. Для того, щоб посилити контроль за станом умов праці на підприємствах, слід збільшити також кількість перевірок з визначення умов праці та стану безпеки технічного обладнання, що використовується.

Тільки після усунення всіх причин виробничої небезпеки та удосконалення стану умов праці пропонуємо розробити й впровадити відповідну систему пільг і компенсацій за роботу в несприятливих умовах.

Розмір пільг і компенсацій повинен залежати від встановлених норм і об'єктивної оцінки фактичного стану умов праці на конкретних робочих місцях.

Важливим аспектом проблеми поліпшення умов праці на підприємствах аграрної сфери є недостатня мотивація і в роботодавців, і в найманих працівників брати участь у підвищенні безпеки своєї праці. У такому разі доцільним стає розвиток соціального партнерства на сільськогосподарських підприємствах, ключовим інструментом регулювання якого є підписання колективних договорів. У колективних договорах необхідно встановлювати відповідальність роботодавців та найманих працівників за реалізацію заходів з покращення умов праці на підприємстві, закріплювати обов'язковість особистої участі працівників у роботі з оцінювання виробничих ризиків.

ВИСНОВКИ

Несприятливі та шкідливі умови праці негативно впливають на результати роботи будь-якого підприємства. Порушення встановлених норм, правил, стандартів умов та безпеки праці і роботодавцем, і найманими працівниками призводить до нещасних випадків на виробництві, травмування, загибелі персоналу, збільшення кількості випадків професійних захворювань. Усе це неминуче призводить до економічних втрат як роботодавців, так і найманих працівників. Створення належних, безпечних і здорових умов праці, а у разі неможливості – надання пільг і компенсацій за несприятливі умови праці в сільськогосподарських підприємствах надзвичайно важливе. Зміна реактивної кадрової політики, яка передбачає реагування на нещасні випадки, компенсаторні заходи за роботу в несприятливих умовах та професійні захворювання тощо, на превентивну, що має на увазі проведення попереджувальних робіт та управління ризиками, надасть можливість роботодавцям знизити витрати та підвищити ефективність роботи власних підприємств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амоша А. И. Условия труда и эффективность производства (социально-экономические проблемы гармонизации и методы оптимизации) / А. И. Амоша. — К. : Наукова думка, 1997. — 184 с.
2. Богиня Д. Трудовий менталітет в системі стратегічного розвитку України / Д. Богиня // Стратегія економічного розвитку України. — 2001. — № 7. — С. 42—53.
3. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О. А. Бугуцький [та ін.] ; ред. П. Т. Саблук, О. А. Бугуцький. — К. : Урожай, 1993. — 415 с.
4. Дієсперов В. С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / В. С. Дієсперов. — К. : ІАЕ УААН, 2000 — 186 с.
5. Бондар В. В. Умови праці в сільському господарстві: стан і шляхи поліпшення / В. В. Бондар // Економіка АПК. — 2005. — № 2. — С. 112—117.
6. Шкільов О. В. Умови аграрної праці та їх вплив на соціальний розвиток села / О. В. Шкільов // Економіка АПК. — 2005. — № 1. — С. 99—104.
7. Олійник О. Передумови розвитку соціального діалогу щодо регулювання ризику нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань / О. Олійник // Україна: аспекти праці. — 2011. — № 1. — С. 44—48.
8. Олійник О. О. Статистичне дослідження ризиків у соціально-трудових відносинах / О. О. Олійник // Статистика України. — 2010. — № 2. — С. 45—51.
9. Поторочин С. О. Стан охорони праці в розрізі кількості нещасних випадків на виробництві за причинами [Електронний ресурс] / С. О. Поторочин, О. В. Захарова // Ефективна економіка : електр. наук. фах. вид. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=1183>.
10. Леонов О. Чи об'єктивний аналіз травматизму? / О. Леонов, В. Севриков // Охорона праці. — 2009. — № 3. — С. 35—36.
11. Кундієв Ю. І. Проблеми виробничого травматизму в глобальному вимірі та стан в Україні / Ю. І. Кундієв, А. М. Нагорна, Л. О. Добровольський // Український журнал з проблем медицини праці. — 2010. — № 1(21). — С. 3—8.